

Cercetări de Lingvistică

Academia Republicii Populare Romine, Filiala Cluj.

Institutul de Lingvistică

III. (1958), IV. (1959)

A „Cercetări de Lingvistică” (Nyelvtudományi Kutatások) c. román folyóirat, a Román Népköztársaság Akadémiája kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének évkönyve jó áttekintést nyújt arról az eleven és sokoldalú tevékenységről, amely a román nyelvtudományban folyik.

A folyóirat sokrétű tárgyköréből (fonetika és fonológia, nyelvtan és szótan, irodalmi nyelv és dialektológia, etimológia, nyelvtörténet, összehasonlító nyelvészet, általános nyelvészet, viták, bírálatok, ismertetések stb.) mi itt csak azokat a cikkeket ragadjuk ki és ismertetjük részletesebben, amelyek bennünket közelebről is érdekelnek.

Az 1958. évi kötetet a folyóirat munkatársai a 60 éves Emil Petrovici akadémikus tiszteletére szerkesztették, akit nálunk is jól ismernek, sőt aki egyetemünkön is tartott néhány évvel ezelőtt egy igen érdekes előadást. D. MACREA ismerteti munkásságát. E. Petrovici az 1919-ben létesült kolozsvári román egyetem első és legkiválóbb neveltjeinek egyike. Majd Franciaországban folytatta nyelvészeti tanulmányait olyan nagynevű professzoroknál, mint A. Meillet, J. Gillieron, A. Vaillant és mások. Demokratikus egyénisége jól megnyilvánult már az *Atlasul lingvistic român* II. részének (1929 és 1938 közt) helyszíni anyaggyűjtésében. E. Petrovici a román és más nemzetiségű parasztnak nemcsak nyelvi sajátosságait tanulmányozza, hanem figyelemmel kíséri gondolkozásukat, kultúrájukat és gazdasági helyzetüket is. Ez jó politikai iskola volt számára. Az orosz nyelv teljes birtokában E. Petrovici közvetlenül ismerkedett meg a szovjet tudománnyal, amelynek magas észmeisége alapul szolgál számára a történelmi és társadalmi jelenségek helyes értelmezésében. Inkább kisebb, de eredeti meglátásokat tartalmazó tanulmányokat publikált. Egyetemi doktori értekezését — „De la nasalité en roumain” (1930) — a kísérleti fonetika eszközeivel dolgozta ki. Igen jelentős gyűjtőmunkát végzett az *Atlasul lingvistic român* II. részének az összeállításában, ez alapvető forrásul szolgál azután további nyelvjárási és néprajzi kutatásaihoz. Fontos érdeklődési területe a román és szláv kölcsönhatások. Megállapítja, hogy a régi, szláv eredetű román szavak hangtanilag általában bolgár eredetre mutatnak. Az utóbbi tíz évben több jelentős, fonetikai és fonológiai kérdésekkel foglalkozó cikke jelent meg, pl. „Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii romine” (1956). Szerinte a román nyelv fonémaszerkezete szláv típusú, viszont alaktani szerkezete latin maradt, vagyis egy nyelv hangtani szerkezete megváltozhat anélkül, hogy ez maga után vonná az alaktani szerkezet módosulását.

I. PĂTRUȚ „Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromine” (III, 63—72) c. cikkében az öt dákoromán — munténiai, moldvai, bánáti, körösvölgyi (erișean) és máramrosi — nyelvjárás sajátos kialakulásá-

nak kérdésével foglalkozik. Csatlakozik E. Petrovici akadémikus nézetéhez, amely szerint ez a nyelvjárási tagozódás nem lehet nagyon régi, a XV. sz. után következhetett be. A szerző szerint a belső okokon kívül számolni kell a környező nemzetiségek nyelvi (különösen hangtani és szótani) hatásával is, vagyis kimutatható az ország déli részén román—bolgár, a Bánságban román—szerb, Moldvában, Bukovinában és Máramarosban román—ukrán, Erdélyben pedig román—magyar etnikai keveredés és kétnyelvűség. Elfogadott vélemény, hogy a régiségben a románok — óbolgár hatásra — valamennyien a *t*, *d*, *n* dentálisokat (és más mássalhangzókat) elülső magánhangzók előtt palatalizáltak ejtették: *ti*, *di*, *ni* (az ALR átírása szerint); ez a régi állapot őrződött meg Moldvában, Bukovinában és helyenként a munténiai nyelvjárásban. Ez utóbbi nagy részében azonban a *ti*, *di*, *ni* — feltehetően újabb bolgár hatásra — depalatalizálódott, úgy mint a mai román irodalmi nyelvben. Ugyanezek a dentálisok a nyelvterület északnyugati részében, a magyar *ty*, *gy*, *ny* hatására, vagyis dorsalis lágyítás következtében palatális dentálisokká — *t*, *d*, *n* — változtak. A bánáti nyelvjárásban a dentális *ti*, *di* — nyilván szerb hatásra — *ć*, *đ* affrikátákká (*ni* > *ń*) módosultak. Ukrán hatásnak tudható be a moldvai nyelvjárásban a hangsúlytalan és főleg szóvégi *ă*, *e* > *â*, *i* változás, vagyis zártabbá válás, mint az erős expiratorikus hangsúly következménye; ugyancsak ukrán hatásra vezethető vissza a kemény *č* és hasonló útján a kemény *čj* (*fačă*, *fučă*), valamint az *s*, *z* (< *š*, *ž* < *f*, *ó*; pl. *sir* 'cérna', *zin* 'bor'), úgyszintén a veláris *t* — a máramarosi nyelvjárásban. A körösvölgyi (crișean) nyelvjárásban magyar hatásnak tulajdonítható a *j* (magyar *zs*) < *ž* < *g*, pl. *fuje*, *joc*; idetartozik még a román *oa* kettőshangzó monoftongizálódása labiális magyar *a*-vá: *â*, pl. az irodalmi *doare* helyett *dâre* 'fáj'. Mindkét eset magyar hanghelyettesítés, amelyet azután a vidék román lakossága átvett.

P. NEIESCU „Există legătură între cantitate și accent?” c. cikkében (III, 135—140) a magyar hosszú magánhangzók és a román szabad hangsúly kölcsönhatásával foglalkozik. TAMÁS LAJOSSAL (L. TREML: Der dynamische Wortakzent der ungarischen Wörter im Rumänischen, Bulletin Linguistique II) ellentétben N. S. TRUBETZKOYNak az orosz és a cseh hangsúlyra vonatkozó megjegyzéseit (Principes de phonologie, Paris 1957, 55 l.) viszont igazolva, a román nyelv magyar és a magyar nyelv román jövevényszavainak összevetése alapján arra a következtetésre jut, hogy a magyar magánhangzók hosszúsága és a román hangsúly helye közt (és fordítva is) okozati összefüggés van. A románok ugyanis a magyar szavak hangsúlytalan, de hosszú szótagját hangsúlyosnak, míg a magyarok a viszonylag rövid, de hangsúlyos román szótagot hosszúnak érzékelik. A román eredetű magyar jövevényszavakat a szerző G. BLÉDY „Influența limbii romine asupra limbii maghiare (Sibiu 1942) c. munkájából idézi. Íme néhány ismertebb példa: *árdéj* < *arde-i*, *boér*, *bojér* < *boer*, *cigány*, *cigán* < *čiga-n*, *csobány*, *csobán* < *cioba-n*, *mesztikál*, *mesztekál*, *mesztyekál* < *mesteca*; vagyis az esetek többségében a hangsúlyos román *e*-nek és *a*-nak hosszú magyar *é* és *á* felel meg. A román nyelv magyar jövevényszavait a szerző S. C. MÎNDRESCU „Elemente ungurești în limba romină” (București 1892) c. munkájából meríti. Kiragadunk néhány meggyőző példát: *bíró* > *biră-u*, *szabó* > *săbă-u*; *csákó* > *ciacă-u*, *hágó* > *hagă-u*; *istálló* > *istălă-u*, *téglázó* > *tiqlază-u*; *bölcső* > *belce-u*, *kendő* > *chinde-u*; *lepedő* > *lepede-u*, *temető* > *temete-u*; *sógor* > *șo-gor*, *béres* > *bi-riș*; *dohány* > *duha-n*, *doha-n*, *huszár* > *husa-r*; *gazdaság* > *găzdușă-g*, *nyomorék* > *nimuri-c*, *niu-*

muri-c; *pityóka* > *picio-că*, *topánka* > *topa-ncă*; *békasó* > *bi-caș*, *számadás* > *sămăda-ș* stb. Példáit a szerző az adott nyelvjárási területről származó nyelvészekkel is ellenőriztette. — Megjegyezzük, hogy még meggyőzőbb lenne a szerző bizonyítása, ha minden egyes csoportnál utalás történt volna arra nézve, vajon az átvevő nyelv szóállományának hangtani és alaktani analógiája mennyiben segítette elő vagy éppenséggel keresztelte ezt a folyamatot (hiszen a szerző maga sem tagadja itt a rendszer kényszerítő hatását, l. a 7. sz. lábjegyzetet). Egy ízben a szerző utal erre: a kétszótagúak — első hosszú, második rövid — csoportjánál, ahol pl. *șo-gor*, *bi-riș* esetében az első szótag hangsúlyos, holott a megszokott román típus itt véghangsúlyos: *ogo-r*, *topo-r*, *moso-r* és *desi-ș*, *frunzi-ș* stb. A magyarban viszont ez több szó esetében feltehető pl. a *mesztekál*, *cigány*, *csobán* stb. szavakra a meglevő *pisztkál*, *kapirgál*, *iddogál*, *álldogál*, illetve *silány*, *ártány*, *bálvány*, *dohány*, *csalán*, *világ*, *virág* stb. analógiája is hathatott.

V. BREBAN, Note despre influența maghiară asupra limbii romine (III, 219—224). A szerző a magyar nyelvnek a román nyelvre gyakorolt hatásával foglalkozik általános vonásokban. Az e kérdést tárgyaló első és még igen kezdetleges munkák a múlt század közepétől datálódnak. Az első, a szavak számát illetően teljesebb munkát ALEXICS GYÖRGY írta: „Magyar elemek az oláh nyelvben” (Bpest 1888). S. C. MÎNDRESCU „Elemente ungurești în limba romînă” (București 1892) c. munkája rámutat az addigi munkák legfőbb hiányosságaira, ti. hogy nem különböztetik meg a csak tájnyelvi szavakat a román köznyelvben is létjogosultságot nyert magyar jövevényszavaktól; munkáját eszerint építette fel, de nem következetesen. ASBÓTH OSZKÁR „Az oláh nyelvbe átment magyar szók” (NyK. XXVII) c. cikkében bírálja Mîndrescu munkáját és helyreigazításokkal egészíti ki. Asbóth szerint a román köznyelvbe átment magyar szavak száma kb. 100-ra tehető. — A XX. századtól kezdve, különösen az első világháború után az idevonatkozó tanulmányok, cikkek, etimológiák száma jelentősen megnövekszik ismert nyelvészek tollából, mint S. PUȘCARIU, N. DRĂGANU, C. LACEA, TAMÁS LAJOS, GÁLDI LÁSZLÓ, BITAY ÁRPÁD és mások. A részletesebb és történeti szemléletű munkák egyike TAMÁS LAJOS munkája: „Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen”. Értékes adatokat szolgáltatnak a román etimológiai szótárak. Ezek az újabb munkák mindinkább tekintetbe veszik e két nép társadalmi, kulturális és politikai kapcsolatait is, de még bizonyos politikai, nacionalista érdekek gyakori előtérbehelyezése csökkenti tudományos értéküket.

A kutatások homlokterében általában a magyarból a románba átment szavak számának megállapítása áll. ALEXICS szerint a román nyelvben mintegy ezer szó magyar eredetű. D. MACREA statisztikájából, a *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Romînească”* alapján, román területen 605 szó 755 származékkal mutatható ki. A mai román nyelvben viszont a magyar eredetű szavak száma állandóan csökken, mivel ezek többnyire tájnyelvek, a román irodalmi nyelv hatására kiszorulnak a használatból. A szerző szerint teljes pontossággal nem is lehet megállapítani számukat, mert sok román szónak az eredete még vitás. A szláv nyelvek hatása mindkét nyelvre igen nagy volt, sok szláv szó közvetlenül hatolt be mindkét nyelvbe, mások e két nyelv kölcsönös közvetítésével. Az átadó nyelv megállapításához gyakran a hangtani kritérium sem nyújt segítséget. Innen adódnak a viták, pl. legutóbb KNIEZSA ISTVÁN szerint a román *lance* a magyar *lándzsa* szóra vezethető vissza (A magyar nyelv szláv jövevényszavai), ezzel szemben a román akadémiai szótár (Dic-

tionarul limbii române al Academiei) az olasz *lancia*-ból származtatja azzal a fenntartással, hogy „lehet magyar közvetítéssel” stb. A tájnyelvi, magyar eredetű szavak mennyiségénél nagyobb érdeklődés kíséri a román köznyelv magyar jövevényszavainak arányszámát. A legutóbbi kutatások eredményeit is felhasználva, a szerző nézete szerint a román köznyelvben a magyar jövevényszavak száma mintegy 150-re tehető, ebből AL. GRAUR számítása alapján („Incertare asupra fondului principal lexical al limbii române”, București 1954) 33 tartozik a román alapszókincshez. A szavak tájnyelvi vagy köznyelvi elterjedtségére vonatkozó adatok még nem teljesek; a legmegbízhatóbb forrás ebből a szempontból az ALR, de a benne foglalt szavak száma még nem sok. A szerző végül rámutat arra, hogy az erdélyi román nyelvjárásokra gyakorolt magyar nyelvi hatás helyes magyarázatát azokban a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokban kell keresnünk, amelyek közt e vidék lakossága évszázadok folyamán élt.

D. MACREA, Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limba si dialect (IV, 189—195). A szerző hangsúlyozza a nyelv és nyelvjárás közti viszony elvi (nyelvészeti és politikai) tisztázásának szükségességét, és kritikailag összefoglalja a román nyelvészek közt az utóbbi évek folyamán lefolyt viták eredményeit. A probléma különösen a Dunától délre eső román—aromán, meglenoromán és isztroromán — nyelvjárások sajátos helyzetével kapcsolatban vetődött fel. Ezek a nyelvjárások ugyanis 800—900 éve elkülönülten élnek a nagy dákoromán nyelvcsoporttól, és így kérdés, vajon nyelvjárásoknak vagy önálló nyelveknek kell-e tekintenünk őket. A nyelvi valóság azt bizonyítja, hogy nincs egységes kritérium a nyelv és nyelvjárás közti viszony megállapítására, ezt esetről esetre kell megállapítanunk.

Al. Graur szerint csak azokat az idiomákat lehet nyelvjárásoknak tekinteni, amelyek alá vannak rendelve a nemzeti nyelvnek, amelybe ezek végül is beolvadnak. Ezzel szemben a szerző és a román nyelvészek többsége hangsúlyozza a genetikai-strukturális hovatartozás és történeti-politikai feltételek tekintetbevételének fontosságát. A bírálóakra Al. Graur kiemelte még a nyelvjárást beszélők akaratát is, hogy egy bizonyos nyelvhez tartozzanak; mivel az említett román nyelvjárásokat beszélők nem nyilvánították ki ilyen irányú óhajukat, azokat önálló nyelveknek kell elfogadnunk. A szerző szerint ez is vitatható, hiszen a Romániában időközben letelepedett arománok tömegesen azonosították magukat a román néppel. Al. Graur alaptételét csak I. Coteanu és — sajátos formában — R. Todoran tették magukévá. R. Todoran kiemeli még, hogy korunkban egy nyelvjárás általában úgy válhat önálló nyelvvé, ha betölti az adott államszervezet különböző intézményeiben a nemzeti nyelv funkcióit. Ellenpéldaként a szerző többek közt a baszk nyelvet hozza fel, amely létezik ugyan, noha nincs baszk állam. Al. Graur R. Todorant bírálva maga is közelebb kerül bírálóihoz, mivel a beszélők akaratának ismételt hangsúlyozása mellett hivatkozik a nyelvek történetére és eredetére is.

A vitának eddig is pozitív eredménye van. Felszínre hozta, hogy a nyelv és nyelvjárás bonyolult viszonyainak megvilágításához minden esetben csak a nyelven belüli (genetikai-strukturális) és a nyelven kívüli (történeti-politikai) tényezők együttes vizsgálata alapján lehet eljutni. Eszerint az aromán, meglenoromán és isztroromán nyelvjárások divergens földrajzi helyzetük ellenére sem önálló nyelvek, hanem a román nyelvnek ma már kihalóban levő töredékei.

Ebből a szemelvényes ismertetésből is kitűnik, hogy a „Cercetări de Lingvistică” folyóirat cikksíriái a korszerű tudomány eszközeivel új utakat keresnek a régi és új problémák megoldására. A közös és általános problémák őszinte, demokratikus szellemben való feltárása és dialektikus vizsgálata nemcsak a román nyelv történeti ismereteit gazdagítja, hanem számunkra is több, hasznosan felhasználható tényt, megállapítást nyújt.

DOMBROVSZKY JÓZSEF